

A NEMZETI-ETNIKAI IDENTITÁS VÁLTOZATLANSÁGA ÉS ÁTALAKULÁSA

Az eddigi fejezetekben a nemzeti-etnikai identitást az együtt élő többségi és kisebbségi nemzeti csoportok szociológiai és szociálpszichológiai terébe ágyazva vizsgáltuk. Bemutattuk, hogy a különböző etnikai-nemzeti hovatartozások találkozásában miként képeződik le a társadalmilag megszerkesztett valóság, hol keletkeznek hasonlóságok, korrespondenciák és melyek a jellegzetes ütközési pontok. Különös hangsúlyt fektettünk annak bemutatására, hogy a szabványos többségi és kisebbségi helyzeteken túlmenően milyen következményekkel járnak a paradox etnoökológiai helyzetek, amikor az országon belüli többséghez tartozó személy lokálisan kisebbségben van, illetve amikor az országon belül kisebbségi státusú személy lokálisan többségben él.

Nem vizsgáltuk a kérdést, hogy milyen tényezők határozzák meg, hogy az egyén folytatja, megszakítja vagy újrakezdi azt a sokszálú történetet, amelynek eredményeként önmagát egy-egy etnikai-nemzeti csoport tagjaként nevezi meg. Nem volt jogunk, hogy kétségbe vonjuk a válaszdók etnikai-nemzeti azonosulását. A válaszdók felmenői etnikai-nemzeti háttérének vizsgálata azt mutatja, hogy a család története magában foglalja a nemzetállami fejlődéssel együtt járó, a nemzeti homogenizációs folyamatok által inspirált ellentmondásos, asszimilációs és disszimilációs feszültségeket egyaránt hordozó tendenciákat. Elsőként azt nézzük meg, hogy ezek a tendenciák miként jellemzik a válaszdók családi háttérét Erdélyben és Dél-Szlovákiában, valamint azt, hogyan jelentkeznek a magyarországi szlovák kisebbség körében.

A nemzeti-etnikai identitás családtörténeti dinamikája

A kérdőívben minden válaszdót megkértünk arra, hogy saját nemzeti-etnikai identitásának kinyilvánítása mellett adja meg négy felmenője (a nagyszülők) etnikai származási adatait. Homogén etnikai-nemzeti háttérről beszélünk, ha a válaszdó mind a négy nagyszülő esetében azonos hovatartozásról adott számot, amely egybeesett a saját magáról adott megnevezéssel. Vegyes háttér esete áll fenn, ha az etnikai-nemzeti besorolásokban keveredik a többségi és kisebbségi nemzeti csoportban elfoglalt tagság. A 95. táblázat módot ad arra, hogy az erdélyi és a dél-szlovákiai válaszdók etnikai-nemzeti háttéréről összehasonlító képet kapjunk.

95. táblázat

A négy nagyszülő nemzetisége a kérdezett bevallása szerint, százalék

Erdély		Dél-Szlovákia	
Homogén magyar	20	Homogén magyar	27
Vegyes	10	Vegyes	16
Homogén román	70	Homogén szlovák	57

Miután a mintabeli arányok megfelelő pontossággal tükrözik Erdély, illetve Dél-Szlovákia etnikai összetételét, azt mondhatjuk, hogy a Dél-Szlovákiában élő nemzeti többség etnikai eredet szempontjából jóval kevertebb, mint az Erdélyben élő nemzeti többség.

Az igazi kérdés az, hogy az egymást követő nemzedékek milyen mértékben képesek átörökíteni a családon belüli etnikai homogenitás mintáját, illetve mikor törik meg ez a minta, hogyan vált át heterogenitásba. Ennek a kérdésnek a megválaszolását teszi lehetővé a 96. táblázat, amely a kérdezett identitásának tükrében mutatja a felmenők identitását:

96. táblázat

A kérdezettek családjának kétgenerációs etnikai jellemzői, százalék

	Erdély		Dél-Szlovákia		Magyarország (szlovákok)
	Magyarok	Románok	Magyarok	Szlovákok	
Homogén	84	88	91	88	43
Etnikailag vegyes	16	12	9	12	57

A 96. táblázat tanúsága szerint a Kárpát-medence mindkét vizsgált régiójában – Erdélyben éppúgy, mint Dél-Szlovákiában – akár kisebbségről, akár többségről van szó, az etnikai-nemzeti identitás átörökítésének domináns mintája a homogenitás a családban. Különösen erőteljesen nyilvánul meg ez a tendencia a dél-szlovákiai magyar kisebbség körében. Teljesen más a helyzet Magyarországon, legalábbis a magyarországi szlovák kisebbségi családok esetében, ahol nagyfokú heterogenitást tapasztaltunk.

97. táblázat

A kérdezettek családjának háromgenerációs etnikai jellemzői Erdélyben, százalék

A kérdezett vállalt identitása és a szülők nemzetisége				
Nagyszülők nemzetisége	Homogén magyar	Magyar, de román szülő is	Homogén román	Román, de magyar szülő is
Homogén magyar	94	4	–	2
Vegyes	6	9	25	60
Homogén román	–	0	96	4

A 97. táblázat azt mutatja, hogy Erdélyben a homogén magyar, illetve román családok és az etnikailag vegyes családok hogyan örökítették tovább a szülők generációjára, valamint a kérdezettre az etnikai identitást. Az eredmények azt mutatják, hogy Erdélyben rendkívül erős az etnikai hovatartozás megőrzésének tendenciája, legyen szó akár románokról, akár magyarokról. Amikor a nagyszülők generációjában heterogenitás jelentkezik, akkor nagyobb szerepet kap a vállalt nemzetiségi identitás, ami a magyarok identitásváltásának kedvez. Négy magyar nagyszülő esetében mindössze 2 százalék azoknak az aránya, akik románnak vallották magukat, még akkor is, ha a szülők egyike románnak vallotta magát. A homogén nagyszülők hatása erőteljesen kisugárzik a szülők identitására is. Azon magyar kérdezettek körében, akiknek mind a négy nagyszülője magyar volt, csak 4 százalék azoknak az aránya, ahol az egyik szülő már románnak vallotta magát. Etnikailag homogén román nagyszülők mellett nem találtunk olyan kérdezettet, aki magyarnak vallotta volna magát. Ebben a csoportban viszont 4 százalék azoknak az aránya, akiknek a szülei között volt olyan, akik román származása ellenére magyarnak vallotta magát.

Összességében azt mondhatjuk, hogy Erdélyben az etnikai-nemzeti identitás folyamatossága a nemzeti szempontból vett homogén családtörténet függvénye. Abban az esetben viszont, ha nagyszülők már etnikailag vegyes házasságban éltek, radikális asszimiláció zajlik le. Ez azonban, mint arra már rámutattunk, csak az általunk megkérdezettek 10 százalékát érinti.

98. táblázat

A kérdezettek családjának háromgenerációs etnikai jellemzői Dél-Szlovákiában, százalék

A kérdezett vállalt identitása és a szülők nemzetisége				
Nagyszülők nemzetisége	Homogén magyar	Magyar, de szlovák szülő is	Homogén szlovák	Szlovák, de magyar szülő is
Homogén magyar	89	6	0	5
Vegyes	11	15	31	43
Homogén szlovák	0	0	99	1

A homogén etnikai szerkezetű családok Dél-Szlovákiában nemzeti identitásukat hasonlóképpen átörökítik a szülői és a kérdezett generációra. A szlovákok esetében ez az átörökítés szinte teljes (a homogén szlovák nagyszülőktől származó kérdezettek 99 százaléka homogén szlovák családban nőtt fel). Homogén magyar nagyszülők esetében nemcsak a szlovákokhoz, hanem az erdélyi magyarokhoz képest is gyengébb a nemzeti identitás megőrzése (89 százalék). A magyar identitás elvesztése a szülők generációjában és a kérdezett generációjában közel egyforma gyakoriságú (6, illetve 5 százalék).

A vegyes etnikai szerkezetű nagyszülői generáció esetében Dél-Szlovákiában gyakoribb a magyar identitás vállalása, mint Erdélyben (26 kontra 15 százalék). Ugyanakkor a szülők generációjában Szlovákiában gyakoribb a magyar iden-

titás elvesztése, mint Erdélyben (46 kontra 34 százalék). Erdélyben generációról generációra erősödő magyar identitásvesztés, Szlovákiában pedig – a szülőkhöz képes – erősödő magyar identitásváltás mutatható ki. Amennyiben a kisebbségi csoport tagjai esetében a nemzetileg homogén minta heterogénbe vált át, a többségi irányba mutató asszimiláció valószínűsége megnő.

A magyarországi szlovákok esetében az identitás megőrzését szintén a nagyszülői és szülői generáció összehasonlítása révén vizsgálhatjuk. Az eredmények azt mutatják, hogy ebben a kisebbségi csoportban fokozottan érvényesül az asszimiláció. A homogén szlovák összetételű nagyszülők leszármazottjai – azaz a kérdezett szülei – alig több mint felerészben őrzik szlovák származásukat. Ezt mutatja be a 99. táblázat.

99. táblázat

A kérdezettek családjának háromgenerációs etnikai jellemzői a magyarországi szlovákok körében, százalék

Szülők nemzetisége		
Nagyszülők nemzetisége	Vegyes	Homogén szlovák
Vegyes	94	6
Homogén szlovák	4	57

Mivel megkérdeztük, hogy a válaszadó melyik nemzeti-etnikai csoportból választott magának házastársat, azt is be tudjuk mutatni, hogy miként alakul a családon belüli nemzeti homogenitás, illetve heterogenitás mintája a jelenben.

Azt találtuk, hogy mind Erdélyben (93 százalék), mind Dél-Szlovákiában (80 százalék) igen magas az etnikailag homogén házasságban élők aránya. Erdélyben – mint azt már említettük – a homogén házasságok magas aránya nemcsak az etnikai elkülönüléssel magyarázható, hanem azzal is, hogy az etnikai különbségek egyben felekezeti különbségeket is jelentenek.

Erdélyben a magyarok között gyakoribb az etnikailag vegyes házasság azoknak a körében, akik már gyermekként is vegyes családban éltek. A románok esetében akár etnikailag homogén, akár vegyes családokból származnak az emberek, a vegyes házasságok – egyébként igen alacsony – aránya nem különbözik (100. táblázat).

100. táblázat

A házasságok etnikai jellemzői a felmenők szerint Erdélyben, százalék

Házasság	Magyarok felmenői		Románok felmenői	
	Homogén	Vegyes	Homogén	Vegyes
Homogén	96	84	96	100
Vegyes	4	16	4	0

Dél-Szlovákiában pedig azt tapasztaltuk, hogy mind a szlovákok, mind a magyarok körében gyakoribb a vegyes házasság abban az esetben, ha a felmenők között is előfordult már vegyes házasság. Ezt a megállapítást tartalmazza a 101. táblázat.

101. táblázat

A házasságok etnikai jellemzői a felmenők szerint Dél-Szlovákiában, százalék

Házasság	Magyarok felmenői		Szlovákok felmenői	
	Homogén	Vegyes	Homogén	Vegyes
Homogén	89	73	81	71
Vegyes	11	27	19	29

A magyar nemzeti kisebbség túlélési stratégiájában a házasságnak jól láthatóan kulcsszerep jut. Az etnikai-nemzeti hovatartozás homogenitása a családon belül nem kedvez a gyermekek identitásváltásának. Ezzel szemben a többséghez tartozó szülő identitása a felnövekvő gyermek identitásválasztása számára mércévé válik, így a kisebbségi identitás megmaradásának csökken a valószínűsége.

A nemzeti-etnikai identitás megőrzésének vagy elvesztésének tétje

A nemzetállam homogenizációs stratégiája ismeretében kézenfekvő a feltételezés, hogy a kisebbséghez tartozók asszimilációja és integrációja előnyösen befolyásolja a társadalmi hierarchiában elfoglalt pozíciót. E pozíció mérésére a társadalmi státus jelzőszámát használtuk, amelyet főkomponens-elemzés segítségével az iskolai végzettségből, illetve a vagyoni és jövedelmi helyzetből konstruáltunk.

Az Erdélyben élő magyarok státusa az erdélyi románokéhoz képest átlagosan magasabb. Ez akkor is igaz, ha a kérdezett olyan családból származik, amely etnikailag heterogén. A magyar identitás megőrzése e szerint nem jár marginalizációval. A magyarság őrzése kifizetődőnek látszik.

Van azonban egy nem túl népes magyar származású csoport, amely románként vallja magát és igen magas státussal rendelkezik. E csoport tagjai azok, akik románként integrálódtak a román társadalomba (ehhez lásd a 102. táblázatot).

102. táblázat

A társadalmi státus az etnikai csoportok szerint Erdélyben, faktorszórátlag és esetszám

Nagyszülők	Kérdezett	
	Magyar	Román
Homogén magyar	0,05 (870)	0,56 (35)
Vegyes	0,26 (57)	0,09 (313)
Homogén román	–	– 0,04 (2894)

Dél-Szlovákiában ezzel szemben nincs különbség a magyarok és a szlovákok között a társadalmi státus tekintetében. A magyar identitás vállalása egyáltalán nem jelent nyereséget, hiszen az etnikailag vegyes összetételű családokból származók státusa akkor magasabb, ha megtörténik az identitásváltás és a személy szlovákként integrálódik a társadalomba. Itt is megtaláljuk azt a szűk csoportot, amely magyar származása ellenére szlováknak vallja magát, és itt is ők a legmagasabb státusúak (103. táblázat).

103. táblázat

A társadalmi státus az etnikai csoportok szerint Dél-Szlovákiában, faktorszórátlag és esetszám

Nagyszülők nemzetisége	Kérdezett nemzetisége	
	Magyar	Szlovák
Homogén magyar	- 0,02 (742)	0,50 (40)
Vegyes	- 0,22 (112)	0,13 (296)
Homogén szlovák	-	- 0,04 (1562)

A magyarországi szlovákok esetében az asszimiláció éppúgy státusjavulással jár, mint ahogyan azt az erdélyi és dél-szlovákiai kisebbségi magyarok esetében láttuk. A homogén szlovák családokból származóknál az átlagos státuspontszám - 0,10 volt, míg a vegyes etnikai csoportnál + 0,12.

Akár Romániáról, akár Szlovákiáról, akár Magyarországról van szó, a kisebbségi nemzeti-etnikai csoportok asszimilációja a többségi nemzetbe láthatóan függ attól, hogy az asszimiláció milyen társadalmi nyereséget ígér. Amennyiben a nemzeti identitás váltása előnyös társadalmi státusváltással, illetve felfele irányuló mobilitási pályák megnyílásával jár, a kisebbségi identitás vonzereje megcsappan, és a többség húzóereje megnő.

A nyelvhasználat és az iskolázás szerepe az etnikai-nemzeti identitás alakulásában

Az etnikai-nemzeti kisebbségek és az államalkotónak tekintett többség viszonyát mélyrehatóan befolyásolja a nyelvi tolerancia. A nemzeti homogenizáció programja nyelvi homogenizációt rejt magában, ami jelentős kihívást jelent a kisebbségi nyelvhasználat fenntartásában érdekelt csoport tagjainak. A kihívásnak csak akkor tudnak megfelelni, ha elsajátítják az állam hivatalosnak tekintett nyelvét, amely a többség nyelve. Viszonosságról – legalábbis Közép- és Kelet-Európában – nem beszélhetünk. A kisebbségek nyelvét nem tanítják a többség iskoláiban. A 104. táblázatban azt mutatjuk be, hogy Erdélyben a többségi és kisebbségi válaszadók milyen gyakorisággal jelölték meg az általuk használt nyelveket az élet különböző színterein.

104. táblázat

Nyelvhasználat Erdélyben, százalék (M = magyar, R = román)

	Soha		Ritkán		Gyakran		Mindig	
	M	R	M	R	M	R	M	R
Családban	0	81	1	14	5	4	94	1
Munkahelyen	8	29	16	31	29	31	47	9
Hivatalos ügyintézésnél	20	12	35	23	27	42	18	23
Orvosnál	10	25	30	27	27	36	33	12
Bevásárláskor	7	25	28	28	32	38	34	9
Újságolvasásnál	4	44	7	36	33	17	55	3
Rádióhallgatásnál	4	37	10	36	40	25	46	3
Tévénézésnél	3	20	16	36	52	41	29	4

Az etnikai homogenitás családon belül átörökített mintája magyarázhatja, hogy a magyarok a családban szinte kizárólag magyarul beszélnek. A kisebbségek médiafogyasztásában már megjelenik a többségi nyelv. A magyar válaszadók 48 százaléka olvas román újságot, hallgat román rádióadást, néz román televíziós műsort. A többiek médiafogyasztására a magyar nyelv kizárólagossága jellemző. (Tudnunk kell, hogy az erdélyi magyarok 15 százaléka nem tud jól románul.)

Az állam által szabályozott hivatalos terekben az erdélyi magyarok 75 százaléka használja a román nyelvet. A magyarok egynegyede ezekben a helyzetekben is a magyar nyelvet használja, ami azzal függhet össze, hogy a lokális többségben élő magyarok egész életükben kikerülhetik azokat a helyzeteket, amikor a román nyelvet használniuk kell (magyar az orvosuk, az eladók magyarul beszélnek, nincs munkahelyük stb.).

Érdeemes megnézni azt is, hogy milyen képet mutat a nyelvhasználat Dél-Szlovákiában. A kapott eredményeket a 105. táblázatban összegeztük.

105. táblázat

A nyelvhasználat jellemzői Dél-Szlovákiában, százalék (M = magyar, Sz = szlovák)

	Soha		Ritkán		Gyakran		Mindig	
	M	Sz	M	Sz	M	Sz	M	Sz
Családban	0	56	2	32	10	11	88	1
Munkahelyen	5	14	15	44	40	34	40	8
Hivatalos ügyintézésnél	13	6	38	27	32	51	17	16
Orvosnál	12	15	24	36	36	36	28	13
Bevásárláskor	4	24	11	45	40	27	44	4
Újságolvasásnál	2	22	8	49	47	27	43	2
Rádióhallgatásnál	2	20	5	53	51	25	42	1
Tévénézésnél	1	16	3	51	60	32	36	1

Dél-Szlovákiában is jellemző, hogy a kisebbségiek a családban elsősorban magyarul beszélnek, jóllehet a kérdezettek alig több mint fele jelentette ki, hogy otthon soha nem beszél szlovákul. Ezzel szemben az erdélyi magyar családok túlnyomó többségében (81 százalék) nem hallani román szót. Jóllehet a dél-szlovákiai magyarok 94 százaléka bírja a szlovák nyelvet, többségük (63 százalék) kizárólag magyar nyelven veszi igénybe a tömegkommunikációs eszközöket.²⁴

Az erdélyi helyzethez hasonlóan a dél-szlovákiai magyarok egy része (28 százalék) hivatalos helyzetekben is képes a magyar nyelv kizárólagos használatával boldogulni. A magyarországi szlovákok körében a szlovák nyelv használata csak az informális szférában és az iskolai oktatásban fordul elő. Esetükben mind a médiafogyasztás, mind a hivatalos érintkezés nyelve magyar. A 106. táblázat alapján összehasonlíthatjuk az erdélyi és a dél-szlovákiai nyelvhasználati mintákat.

106. táblázat

A nyelvhasználat tipológiája Erdélyben és Dél-Szlovákiában a magyarok körében, százalék

	Erdély	Dél-Szlovákia
Őrzi a magyar nyelvet	37	54
Nem tudja a többség nyelvét	15	6
Nyelvileg integrált	48	40

A 106. táblázatból jól látható, hogy a többségi nyelv ismeretének hiányából fakadó nyelvi szegregáltság főképp az erdélyi magyarokat jellemzi (15 százalék). A tudatos nyelvi elkülönülés inkább a Dél-Szlovákiában élő magyarok körében tipikus (54 százalék). Ez esetben a személy beszéli a többség nyelvét, de inkább az anyanyelvét részesíti előnyben.

Korábban már láttuk, hogy a magyar (valamint a román és a szlovák) nemzeti identitás megőrzésének, átadásának és fenntartásának legfontosabb eszköze a nyelv. Ezzel magyarázható, hogy mindkét régióban igen magas azoknak az aránya, akik kisebbségi nyelven oktató iskolákba küldik gyermeküket. Ez a tendencia már az iskolát megelőző óvodai foglalkoztatás során megjelenik, és nem ér véget az általános iskolánál. Ha megnézzük az alsó és középfokú képzés időszakát Erdélyben vagy Dél-Szlovákiában, azt találjuk, hogy a megkérdezettek 10-15 százaléka járattja gyermekét vegyes nyelven folyó képzési intézménybe, miközben a túlnyomó többség (90, illetve 85 százalék) kizárólag²⁵ magyar nyelvet használó iskolát preferál (lásd 107. táblázat).

²⁴ Ebből azonban nem következik egyértelműen, hogy az erdélyi magyarok kevésbé ragaszkodnak az anyanyelvükhöz, hiszen a többségi, illetve az anyanyelven hozzáférhető média színvonalát is figyelembe kell venni.

²⁵ A kizárólagosság természetesen sehol nem jelenti azt, hogy nyelvi órák keretében a gyerekek ne tanulják a többségi nyelvet. A szakórák azonban kizárólag kisebbségi nyelven folynak.

A magyar etnikumú gyerekek iskolai nyelvhasználata
 Erdélyben és Dél-Szlovákiában, százalék

	Erdély		Dél-Szlovákia	
	Román iskolába is járt a gyereke	Magyar iskolába járt a gyereke	Szlovák iskolába is járt a gyereke	Magyar iskolába járt a gyereke
Őrzi a magyar nyelvet	9	91	15	85
Nem tudja a többség nyelvét	6	94	13	87
Nyelvileg integrált	12	88	20	80

Miközben az erdélyi és dél-szlovákiai magyarok korösszetétele nem különbözik markánsan, azaz történelmileg azonos korszakokban lezajlott életutakat hasonlítunk össze, az iskolai szocializáció tekintetében a két régióban meglehetősen különbözik a kisebbségi nyelvhasználat gyakorisága. Az erdélyi magyarok döntő többsége magyar nyelven végezte iskoláit, a dél-szlovákiai magyarok körében pedig sokkal gyakoribb a szlovák nyelvű iskolai pályafutás (108. táblázat).

A kérdezett iskolai nyelvhasználata Erdélyben és Dél-Szlovákiában, százalék

	Erdély		Dél-Szlovákia	
	Magyarok	Románok	Magyarok	Szlovákok
Zárt	90	99	52	96
Nyitott, másik nyelv is	10	1	48	4

Miközben Erdélyben a családban használatos nyelv követi az iskolai szocializáció során megmutatkozó tendenciákat (a vizsgált családok 94 százalékában kizárólag magyar nyelven kommunikálnak a gyerekekkel), addig Dél-Szlovákiában meglepően magas (22 százalék) a vegyes nyelvhasználat a szülők és a gyermekek között (lásd 109. táblázat).

A szülő és a gyerek(ek) nyelvhasználatának jellemzői
 a magyar etnikum körében, százalék

	Erdély	Dél-Szlovákia
Nyelvileg zárt (csak magyarul beszélnek)	94	78
Nyitott (vegyes nyelvhasználat)	6	22

A gyerek(ek) nyelvhasználatának jellemzői
a barátokkal a magyar etnikum körében, százalék

	Erdély	Dél-Szlovákia
Nyelvileg zárt	80	63
Nyitott	20	37

Ez a trend – mint az a 110. táblázatból kitűnik – tovább erősödik, ha nem csupán a szülő és gyerek relációjában vizsgáljuk a nyelvhasználati szokásokat, de azt is megnézzük, hogy a gyerekek mennyire érintkeznek más etnikumból származó kortársaikkal. Bár mindkét régióra igaz, hogy a többség kizárólag a saját etnikumból származó barátokkal veszi magát körül, mégis a Dél-Szlovákiában élő magyarság szociális networkje nyitottabb, amit az mutat, hogy a megkérdezettek több mint egyharmadának a gyerekei a többségi csoportból való társaikkal barátkoznak.

Az etnikai-nemzeti csoportok zártsága és nyitottsága

A korábban bemutatott változók segítségével egy olyan új változót hoztunk létre, amelynek mentén az egyes etnikai-nemzeti csoportok zártságára, illetve nyitottságára vonhatunk le következtetéseket. Az új változó a felmenők etnikai hovatartozása, a házasságok etnikai szerkezete, a gyerekek nyelvhasználata és a saját iskolai pályafutásra jellemző nyelvhasználat alapján készült egyszerű leszámplálással.

Identitásörzőknek neveztük, akik mind a négy változó mentén az etnikailag zárt alternatívát választották. (Saját nemzeti nyelvüknek megfelelő nyelvű iskolába jártak, a felmenők nemzeti szempontból homogének voltak, a házastársak a saját nemzeti csoporthoz tartoznak, s gyermekeik is saját nemzeti nyelven tanulnak, beszélnek.)

Asszimilánsnak neveztük azokat, akik a fenti alternatívákkal szemben mind a négy részváltozó esetében a másik nemzeti csoport húzásának engedtek. (A másik nemzeti csoport nyelvén is tanult az iskolában, felmenői nemzeti szempontból heterogén összetételt mutatnak, a házastárs a másik csoporthoz tartozik, és gyermekei a házastárs anyanyelvén tanulnak az iskolában.) Az asszimiláns besorolás a többségi csoporthoz (esetünkben a szlovákok és románok) tartozók esetében sem értelmetlen.

Átmeneti besorolást nyertek azok, akiknél az identitást őrző és az asszimiláns jegyek vegyesen jelentkeztek.

Az erdélyi és a dél-szlovákiai állapotokat összehasonlítva egyértelmű, hogy a többségi és kisebbségi csoport keveredése Dél-Szlovákiában sokkal jellemzőbb, mint Erdélyben. Az asszimilánsok aránya természetesen a szlovákiai magyarok esetében magasabb, mint a szlovákok körében. Erdélyben a magyarok és románok között egyformán magas az identitásörzők aránya, és még az

átmeneti kategóriában is hasonló arányokat tapasztalhatunk. Az identitásmutató mentén nyert adatok alátámasztják azt a más adatok mentén korábban leszűrt következtetésünket, amely szerint Erdélyben a két etnikai csoport elkülönülése sokkal élesebb, mint Dél-Szlovákiában, ahol az együtt élő kisebbség és többség nyitottabb egymás felé (111. táblázat).

111. táblázat

Az etnikai identitás erőssége Erdélyben és Dél-Szlovákiában, százalék

	Erdély		Dél-Szlovákia	
	Magyarok	Románok	Magyarok	Szlovákok
Identitásőrző	80	83	40	75
Átmeneti	17	14	35	18
Asszimiláns	3	3	25	7

A magyarországi szlovákok etnikai-nemzeti identitása²⁶

A felmenők nemzetisége, a gyerekkorban a családban beszélt nyelv és az 1990-es népszámlálás során adott nemzeti önmegnevezés alapján a magyarországi szlovákok mintájába bekerült válaszadókat négy kategóriába soroltuk.

Identitásőrző. Ezt a besorolást kapta a válaszadó, ha minden felmenője szlovák volt, gyerekkori családjában szlovákul (is) beszéltek, és a népszámláláskor szlováknak nevezte magát.

Halványuló. Ebben az esetben a válaszadó hat felmenőjéből csak négy volt szlovák, gyermekként még ritkán szlovákul beszéltek hozzá, de a népszámláláskor nem vallotta magát szlováknak.

Asszimiláns. Az asszimiláció jegyeként fogtuk föl, hogy bár a válaszadó felmenői között bőven voltak szlovákok, a családban már nem beszéltek szlovákul, és a népszámláláskor sem vallotta magát szlováknak.

*Identitáskereső.*²⁷ Ebbe a kategóriába soroltuk azokat a válaszadókat, akiknek legfeljebb két nagyszülőjük volt szlovák, gyerekkorukban otthon nem beszéltek szlovákul, és a népszámláláskor nem vallották magukat szlováknak.

²⁶ A magyarországi szlovák kutatás mintáját többlépcsős technikával alakítottuk ki. Azokból a Békés és Nógrád megyei településekből választottuk ki a mintába tartozó településeket, ahol a helyi általános iskolá(k)ban szlovák nyelvoktatás folyik. (A kéttannyelvű iskolák száma túlságosan kicsi ahhoz, hogysem ezekre alapozva végezhetjük volna a mintaválasztást.) A kiválasztott 31 település között öt város és huszonhat falu volt. A mintában magas a falun élők aránya (70 százalék), ez a szlovák kisebbségi önkormányzatok adatai szerint megfelel az önmagukat szlovákoknak vallók településjelleg szerinti megoszlásának. Az iskolai végzettség szerinti megoszlás (a felsőfokúak aránya 14, az érettségizetteké 28 százalék) is jól közelíti a településjelleg által módosított magyarországi megoszlást.

²⁷ Az első látásra indokolatlan elnevezés később értelmet nyer, mert bemutatjuk, hogy napjainkra ébredőben van szlovák identitásuk.

Az adatok azt mutatják, hogy a minta közel kétharmada kiterjedt szlovák gyökerekkel rendelkezik. Ezen belül is a válaszadók közel egynegyede minden, általunk felállított kritérium szerint szlováknak számít.

112. táblázat

A szlovák háttér erőssége,
százalék

Identitásőrző	24
Halványuló	43
Asszimiláns	17
Identitáskereső	16

Bár a megkérdezetteknek közel háromnegyede vállalt szlovák háttérrel rendelkezik, a háttér átörökítése gyengülni látszik. Gyermeküknek már kevésbé adják át a kisebbségi hovatartozást. Erre utal, hogy a szlovák nyelv családon belüli ápolása és használata a válaszadók alig 30 százalékánál tapasztalható. (A kérdezettek körében a gyermekek aránya 86 százalék.)

113. táblázat

Milyen nyelven beszél
a gyermekével, százalék

Csak magyarul	70
Szlovákul is	30

Vizsgálatunk során arra számítottunk, hogy a szlovák tradíciók átörökítése a szlovák háttér erősségének függvénye lesz. A 114. táblázat tanúsága szerint elképzelésünk bebizonyosodott.

114. táblázat

Milyen nyelven beszél a gyermekével, százalék

	Csak magyarul	Szlovákul is
Identitásőrző	56	44
Halványuló	76	24
Asszimiláns	78	22
Identitáskereső	68	32

Láthatjuk, hogy bár az etnikai háttér gyengülésével egyenesen csökken a szlovák nyelv otthoni használata, az identitáskereső szlovákok körében a kisebbségi nyelvhasználat újra megjelenik az otthoni nyelvhasználatban. Ez azt jelzi, hogy a szlovákok között kialakulóban van egy új szlovák identitást kereső törekvés. Ez a törekvés az iskolázottabbak körében gyakoribb.

Az etnikai háttér meglétére utal, hogy a hazai szlovákok többsége (60 százalék) Szlovákiában élő rokonokról számolt be. A rokonokkal élő kapcsolatot tartanak a hazaiak, és több mint kétharmaduk évenként legalább egyszer találkozik a rokonokkal. A kapcsolattartás célja elsődlegesen a családi kötelek fenntartása és erősítése. Ritka (3 százalék) a gyerekek szlovák nyelvtanulásának elősegítése, alig fordul elő anyagi támogatás, s teljesen hiányzik a gazdasági jellegű kapcsolat, például a közös vállalkozások működtetése.

A II. világháború után bekövetkezett lakosságcsere a kérdezettek egyharmadának családját érintette. A válaszadók 10 százaléka úgy emlékezett, hogy családjukban annak idején felmerült a Szlovákiába való áttelepülés gondolata. A kiterjedt szlovákiai rokonság ismeretében nem meglepő, hogy viszonylag sokan (33 százalék) mondták azt, hogy 1945–1946-ban a tágabb családból át is települt valaki Szlovákiába. Egy kérdés azt firtatta, hogy ha az áttelepülés az életkörülmények javulását eredményezné, a válaszadó élne-e ezzel a lehetőséggel. A kérdésre azonban az elsöprő többség (93 százalék) nemmel válaszolt.

Jóllehet a hazai szlovákok többsége élő kapcsolatot ápol a Szlovákiában élő rokonaival, és így gyakran látogat Szlovákiába, a magyarországi szlovákokból hiányzik az anyaországhoz való kötődés. Nem a szlovák nemzet részeként definiálják önmagukat, hanem Magyarországon élő kisebbségként. Ez a minta a válaszadók mintegy háromnegyedére jellemző. Minél mélyebbek és valóságosabbak a szlovák gyökerek, annál erősebben él a kisebbségi lét definiálta identitás. Ha ezek a gyökerek már elvesztek, az identitást nem a kisebbséghez, hanem az anyaországhoz való kötődés definiálja. Ezt az összefüggést mutatja be a 115. táblázat.

115. táblázat

A szlovák identitás mintái alcsoportok szerint
(az állításokkal egyetértők aránya), százalék

	Identitás- őrző	Halvá- nyuló	Asszi- miláns	Identitás- kereső
Ma Magyarországon szlováknak lenni magánügy.	85	86	82	88
Beleszülettünk abba, hogy szlovákok vagyunk.	91	83	77	72
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy törekszünk a szlovák hagyományok megőrzésére.	91	81	77	69
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy kisebbség vagyunk.	69	63	63	69
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy távol élünk az anyaországtól.	31	33	31	35
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy a közvetlen környezetünkben élő szlovákok közösségéhez tartozunk.	74	66	64	60
Szlováknak lenni azt jelenti, hogy törekszünk a szlovák nemzeti érdekek érvényesítésére.	41	36	37	46

A szlovák identitás átörökítése a történelmi időben előre haladva egyre kevésbé jellemző. Megkérdeztük, hogy szüleiktől mit kaptak a válaszadók az etnikai identitás megfogalmazását lehetővé tevő gondolati-érzelmi csomagból, és azt is megtudakoltuk, hogy mindebből mit adtak át ők maguk a gyermekeiknek. Az eredmények egyértelműen azt mutatják, hogy a szlovák identitás átörökítésének tendenciája erőteljesen gyengül (116. táblázat).

116. táblázat

A szülőktől kapott és a gyermekeknek továbbadott identitás mintái, százalék

	Gyermekkorában az Ön szülei mit mondtak Önnek?	Mit mondott Ön a gyerekének?
Mi szlovákok vagyunk.	16	3
Mi szlovák származásúak vagyunk.	11	10
Mi szlovák származású magyarok vagyunk.	19	19
Mi részben szlovákok, részben magyarok vagyunk.	15	13
Mi már nem vagyunk szlovákok.	8	11
Nem volt róla szó.	31	44

Ugyanakkor tapasztalható, hogy a generációról generációra áthagyományozott nemzeti-etnikai identitás jellege attól függ, hogy mennyire erős a válaszadóban az etnikai-nemzeti háttér. Ahogy a gyökerek erősödnek, úgy nő a teljes identitást sugalló minták átadása és csökken a hallgatást preferáló minták követésének gyakorisága.

Az identitásörzők körében a leggyakoribb a teljes szlovák identitás öröksége és itt a legritkább a származás elhallgatása. A halványuló identitás kedvező feltételt képez a kettős, magyar-szlovák kötődés számára. Ezzel szemben az asszimilánsok és az identitáskeresők emlékeiből hiányzanak a szlovák identitás megfogalmazását lehetővé tevő szavak (117. táblázat).

117. táblázat

A szülőktől kapott identitásminták, százalék

	Teljes szlovák identitás	Kettős kötődés	Identitás elvesztése	Hallgatás
Identitásörző	56	25	2	17
Átmeneti	23	43	6	28
Asszimiláns	15	33	9	43
Identitáskereső	3	26	25	46

A szlovák identitás továbbadása a jelenben is attól függ, hogy mennyire erős az öröklött identitás. A gyenge nemzeti-etnikai háttér az identitásvesztést vetíti

elő, míg ha a kisebbségi hovatartozás a válaszadó számára valamilyen mértékben még releváns, akkor a kettős identitás közvetítésére számíthatunk (118. táblázat).

118. táblázat

A szülőktől kapott és a gyermekeknek átadott identitásminták, százalék (Szülők = gyermekkorában az ön szülei, Ön = ön a gyermekének)

	Identitásörző		Átmeneti		Asszimiláns		Identitáskereső	
	Szülők	Ön	Szülők	Ön	Szülők	Ön	Szülők	Ön
Szlovákok vagyunk.	40	10	11	2	9	2	1	–
Szlovák származásúak vagyunk.	16	19	12	7	7	10	2	1
Szlovák származású magyarok vagyunk.	16	21	26	23	15	14	12	6
Részben szlovákok, részben magyarok vagyunk.	9	21	17	13	18	10	14	4
Már nem vagyunk szlovákok.	2	2	6	13	8	12	25	21
Nem volt róla szó.	17	27	28	42	43	52	46	68

Érdeemes felfigyelnünk egy tendenciára, amely a minta kis elemszáma miatt csak jelzésszerűen mutatható ki. Láttuk, hogy a szlovák identitás felbukkanása generációról generációra haladva csökken. Kimutatható azonban, hogy vannak olyanok, akikben ébrednek az etnikai-nemzeti identitás, jóllehet a gyermekkori szocializációjukban nem volt szerepe a szlovák identitásnak, és efféle maguk sem közvetítettek a gyermekeiknek. Ebben a körben minden más hazai szlovák csoportnál erősebben jelentkezik az a fajta identitásérzés, amelyben a meghatározó szerepet a szlovák nemzethez való kötődés játssza, s a szlovák hagyományok megőrzése, valamint a magyarországi szlovák kisebbséghez való tartozás nem tűnik konstituáló tényezőnek. Közöttük több a férfi, mint a nő, és az iskolázottsági szint meghaladja az átlagot. Az életkor átlaga viszont alacsonyabb, mint a teljes mintában. Az új magyarországi szlovák kisebbségi identitás ma még csak csíráiban mutatható ki, de nem kérdéses, hogy hordozói kvalifikált értelmiségiek, s tartalmi ideologikusak lesznek, szemben a tradicionális szlovák identitással, amely reflektálatlan, spontán módon hatotta át a paraszti-kispolgári közeget, amíg csak képes volt ellenállni a magyar nemzeti homogenizációs tendenciáknak.

Válaszúton az etnikai-nemzeti identitás

A nemzeti homogenizáció projektjén munkálkodó nemzetállami fejlődés során a többségi társadalom definiálja a siker paramétereit. A kisebbségi csoport számára az asszimiláció lehet az előnyösebb, magasabb társadalmi pozíciók eléréséhez vezető királyi út. Ugyanakkor a társadalmi hierarchiában elfoglalt magasabb státus magasabb iskolai végzettséget feltételez, ami elvben elfogadóbb és megengedőbb attitűdöt enged meg a multikulturalizmussal szemben.

A 119. táblázat adatai alapján mindkét értelmezés lehetséges. Látható, hogy mind Erdélyben, mind Dél-Szlovákiában a kisebbségi helyzetben élő magyarok körében az identitásörzöktől az asszimilánsokig haladva egyre emelkedik a társadalmi státus. Ez azt bizonyítja, hogy a többségi társadalomba való integrálódás feltétlenül előnyökkel jár.

Dél-Szlovákiában azonban azt is látjuk, hogy a magyar kisebbség felé nyitott szlovákok társadalmi státusa is magas. Ez a tény azt bizonyítja, hogy a multikulturalizmus is kedvez a jobb társadalmi érvényesülésnek. Hasonló s még erősebb összefüggést tapasztalunk a magyarországi szlovákok esetében, ahol a legmagasabb státuspontot éppen azok érik el, akik szinte teljesen beolvadtak a többségi magyar társadalomba, de napjainkban újra megpróbálnak visszakanyarodni elvesztett gyökereikhez (119. táblázat).

119. táblázat

Az etnikai identitásörzés és a társadalmi státus kapcsolata, factorszokórátlag

	Erdély		Dél-Szlovákia		Magyarországi szlovákok
	Magyarok	Románok	Magyarok	Szlovákok	
Identitásörző	0,09	0,03	- 0,25	- 0,05	0,02
Átmeneti	0,15	0,07	0,00	0,15	- 0,17
Asszimiláns	0,36	0,01	0,13	0,20	0,02
Identitáskereső	-	-	-	-	0,20

Erdélyben a nemzetállam-építés klasszikus modellje látszik érvényesülni, amely szerint a kisebbségnek a többség által definiált kritériumok elfogadásával van lehetősége az érvényesülésre, és a többség számára semmiféle nyereséggel nem jár a kisebbséggel való „keveredés”. Dél-Szlovákiában viszont a kölcsönösség elvein nyugvó multikulturális értékválasztásnak lényeges szerepe van a társadalmi érvényesülésben és a sikerben. Végül Magyarországon a számosságában és identitásában egyre fogyó szlovák kisebbség nem mutat lényeges státusbeli eltéréseket, akár örzi identitását, akár asszimilálódott. Ráleltünk azonban arra a sajátos csoportra, amely – mint láttuk – maximálisan integrálódott a többségi társadalomba, ott magas státust ért el, de amelyben fellelhetők bizonyos törekvések a szlovák identitás újraélesztésére.